

- RÁCZ ENDRE 1992. *A belehallás jelenségéről*. Nyelvtudományi Értekezések 134. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SERRUYS, HENRY 1977. A note on the names of the hoopoe in Chinese and Mongol. *The Canada–Mongolia Review. La Revue Canada–Mongolie* 3/2: 110–117.
- TAKÁCS JUDIT 2001. Keresztnévből származó állatnevek. *Magyar Nyelvjárások* 39: 159–164.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- WLISLOCKI HENRIKÉ 1892. Jöslő állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* 3/2–3: 47–55.

Bird names based on people's first names and covert onomatopoeia

Some Hungarian popular bird names come from people's first names, albeit none of them have become official names of the bird species concerned. Many of them are also onomatopoeic in addition to being based on first names; thus such bird names exhibit "covert onomatopoeia". Examples include *butamáté* (< *Máté*) 'hoopoe', *csicsipál* (< *Pál*) 'great tit', *gábor* and *gábormadár* with many other variants (< *Gábor*) 'shrike', *gegő* (< *Gergő*), *györgydiák* (< *György*), both: 'butcher bird', *lidike* (< *Lidia*), *lili*, *lilimadár* (< *Lili*), all three: 'redshank', *mátyás*, *mátyásmadár*, *matyi* (< *Mátyás*), all three: 'jay'. These bird names came into being such that a human first name that more or less resembled the given bird's song was turned into (part of) a bird name. It was rather arbitrary (i) which birds received first name based names and (ii) which birds received names with "covert onomatopoeia". In modern ethnobiology, American bird names like *killdeer* and *whip-poor-will* are similarly instances of "covert onomatopoeia".

Keywords: Hungarian popular bird names, onomatopoeic bird names, bird names based on people's first names, onomatopoeia, reanalysis, folk etymology.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

„Tekintsétek az égi mennyei repöső madarakat...”

A menny és ég szavak ómagyar bibliafordításainkban*

1. Korai bibliafordításaink jelentősége és kérdései. A korai magyar bibliafordítások, a magyar nyelvű (fordítás)irodalom első összefüggő emlékei több szempontból egyedülállóak és egyedi kutatási kérdéseket vetnek fel. A korábbi, kisebb szövegemlékekhez képest ezek az első, már hosszabb, összefüggő szövegek, amelyekben a magyar nyelv, különösen is az egyházi nyelv szó- és kifejezőkészletének alakulását, sokszor megszületését kísérhetjük figyelemmel. KÁROLY SÁNDOR megfogalmazásában a szövegekben „az a harc tükröződik, melyet a fordítóknak a latinnal kellett megvívniuk. Mivel akkor még nem volt egységes irodalmi köznyelv, nyelvjárási, tájnyelvi sajátosságok keverednek benne írott nyelvi újításokkal és latinizmusokkal” (KÁROLY 1972: 88). Emellett érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy egy bizonyos előbeszédben öröklődő és kikristályosodó szövegahagyománnyal is számolhatunk (erről részletesen I. TARNAI 1981), mely olykor

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

érezhetőbben, máskor csak sejthetően, de szintén nyomot hagyott a fordítók – és mások – megoldásaiban. A korai újszövetség-fordítások olyan szövegek, amelyekből több fordítás is ránk maradt, így azok párhuzamos helyeinek vizsgálata az egyes rétegek felfejtésére, megközelítésére kínálhat lehetőséget. Írásomban három korai újszövetség-fordítás szóhasználatának egy szeletével foglalkozom: a Münchener, Döbrentei- és a Jordánszky-kódex Máté evangéliuma fordításában vizsgáltam a *menny* és *ég* szavak jelenlétét, az előfordulások összefüggéseit.

2. A szakirodalmi háttér, irányok, vélemények. A ránk maradt hosszabb-rövidebb bibliafordítás-részletek összefüggéseivel kapcsolatban még a múlt század első felében két vélemény alakult ki. MÉSZÖLY GEDEON egyes szöveghelyek gondos elemzése után arra az eredményre jutott, hogy két különálló fordítási hagyományt feltételezhetünk az evangéliumok esetében: egyiket a Münchener kódex és vele szoros kapcsolatban a Döbrentei-kódex, a másik vonalat a Jordánszky-kódex őrizte meg (MÉSZÖLY 1917). Többen végeztek azonban olyan mikroelemzéseket, amelyek azt feltételezik, hogy a két fordítási vonal nem választható el egymástól ilyen élesen, vannak egyező pontjaik (SZILY 1912; KÁROLY 1956; TARNAI 1984: 244–251), így a fordítóknak vagy ismerniük kellett a másik vonalat is, vagy valamilyen szóbeli hagyomány állhat a háttérben. Mindennek az eldöntése csak további, nagy számú, a nyelvi rendszer különböző elemeire és jelenségeire vonatkozó vizsgálat után lehetséges, ha egyáltalán lehetséges. Jelen írás a latin *caelum* 'menny, égboltozat' fordításainak – *menny* és *ég* – vizsgálatával igyekszik hozzájárulni az ilyen jellegű kutatásokhoz.¹ A részben szinonim két szó mindegyike megtalálható a szövegekben, de jelenlétükből, eloszlásukból és jelentéseikből további tanulságok vonhatók le.

3. Anyag és módszer. Az anyaggyűjtést a vizsgálathoz a BMH – Biblia Mediaevalis Hungarica keresőprogram (<http://sermones.elte/bmh>) készülő anyagának segítségével végeztem. A kereső egy főleg diákok által az ELTE-n épített adatbázis², egy olyan eszköz, amely a párhuzamos változatokat egymás mellett jeleníti meg, ezzel nagyban megkönnyítve a kutató munkáját. Mivel az adatbázis – szándékosan – nem annotált, nem csupán a nyelvészeti kutatások számára jelent jól használható segédeszközt, hanem igényt tarthat irodalmárok, fordítási kérdések iránt érdeklődők figyelmére is. Az egyes evangéliumok kulcsszavainak készütsége változó, ezért én jelen feldolgozásban a Máté evangéliumának anyagára támaszkodom. A szövegek idézett változatai: NYÍRI 1971; ABAFFY – T. SZABÓ 1995; TOLDY–VOLF 1888.

4. A bibliai *menny* és *ég* szavak részletesebb vizsgálata

4.1. A *menny* és az *ég* bibliai jelentései. A szövegekben előforduló magyar *menny* és *ég* szavak a latin *caelum* fordításai, amely pedig a héber *rakia* szóra és szinonimáira megy vissza, de eddig a szóig a magyar középkorban nem érdemes visszamenni, a fordított nyelv a latin volt.

¹ A későbbiekben a *caelum* alakjait a latin előfordulások szerint idézem.

² Az alapötlet a régi magyar irodalommal foglalkozó Bárczi Ildikótól származott, aki a BIÖP (Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program) keretein belül 2008-ban kezdte meg a munkát hallgatóival, és ehhez kért nyelvész segítséget. 2010 óta órarendi óra, majd diákkör keretein belül dolgozik a csoport. Lásd még: http://nyelvtortenet.elte.hu/?page_id=77 (2018. 05. 30.)

A Bibliában a *menny* és az *ég*, *égbolt* jelentései valamennyire összefüggnek, és a zsidó világlátáson alapulnak. Kozmológiailag az égboltozat az égnek a horizont fölé boruló része, kissé lapos, olyan, mint egy sátor, oszlopokon nyugszik, csatornái vannak, és ezen helyezte el Isten a világítótesteket (Nap, Hold, csillagok), fölötté víz található. Maga az *ég* az égboltozatnál többet jelent: a kozmosznak az egész Föld fölötti részét.

Teológiai jelentésben a *menny*, *ég* lehet Isten lakása, trónusa, hiszen az *ég* vizein áll palotája; valamint az angyalok lakóhelye, akik az *ég* felhőiben élnek, ahol Isten lakása van. Metonimikusan utalhat magára Istenre.

Megváltástani szempontból az *ég* meg fog nyílni Krisztus második eljövetelkor, illetve a Krisztussal való közösség révén a keresztyének már most is a mennyben vannak (BiblLex. *menny*, *égboltozat*).

4.2. A *menny* és *ég* szavak etimológiai háttere. A *menny* és az *ég* szavak mind-egyike ősi örökség a finnugor korból. Az *ég* eredeti jelentése a 'levegő' lehetett, ebből alakult az 'égbolt', a 'mennysország' és a már elavult 'lehelet'. A *menny* eredeti jelentése hasonlóan az 'égbolt, levegő' lehetett, ebből alakult ki a 'hely, ahol a keresztyénység tanítása szerint Isten, angyalok és üdvözültek élnek', illetve a 'díszes tetőkarpit' jelentés, amely a *mennyezet* szóban él tovább. Mindkét szó szerepel a legkorábbi szövegemlékekben is: a HB.-ből, a KTSz.-ből és a Jókai-kódexből már idézhetők adatok. A KTSz. egyik adata azért is különösen figyelemre méltó, mert a feltételezett alak *me[necne] eget* 'mennyeknek egét', tehát a két szó egymás mellett áll. A jelentések a későbbi alakulás során elváltak egymástól, az *ég* jelöli az 'égbolt'-ot, a *menny* pedig lefoglalódott az 'Isten, angyalok, üdvözültek lakhelye' jelentésre. A korábbi szinonímia a *mennydörgés* és *mennykő* szóösszetételekben érhető tetten (vö. TESz. *menny*, *ég*).

4.3. A *menny* előfordulásai és jelentései. Máté evangéliumában a *caelum* alapvetően négy fogalomkörben, vagy annak részeként jelenik meg. Ezek: 1. 'égbolt', 2. 'Isten lakhelye', 3. 'üdvözültek lakhelye', 4. 'a világmindenségnek a láthatatlan része'. A jelentések között a határ nehezen húzható meg. Az 'égbolt' világosan elkülönül, a többi jelentés viszont mind az 'Isten lakhelye' jelentésből ered, mely a legjobban a *mennyei atya*, vagy *ti atyátok ki menny(ek)ben vagyon* szerkezetekben ragadható meg. Ehhez szorosan kapcsolódnak a *mennyeknek országa* és a *menny* kifejezések. Utóbbi elkülönülni látszik (mind szerkesztettségében, mind jelentésében) az előbbtől: jelentheti azt a helyet, amely majd a hívők lakhelye lesz, de sokszor szerepel általánosságban a *föld*-del együtt a világmindenség kifejezésére a *föld és ég* szerkezetben.

A kódexekben a *caelum* és alakjai fordítására a túlnyomóan használt kifejezés a *menny*. A pontos használat és a szókapcsolatok tekintetében azonban vannak különbségek. A *mennyei atya* esetében például esetenként a *mennyei* elmaradhat, és csak *ti atyátok* szerepel a szövegben. Ezek a helyek azonban túl nagy jelentőséggel nem bírnak, mert nem ismerjük a pontos latin előzményt. Az azonban feltűnő, hogy mennyire erősen rögzült ez a szókapcsolat, és hogy a korban valószínűleg élőszóban, prédikációkban gyakran használt kifejezés lehetett.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
5: 48	sicut et Pater vester cælestis perfectus est	...mikent es <i>tü</i> <i>meñnei</i> <i>a'atok</i> tökellètes (12ra)	...mikent <i>ti meñnei</i> <i>a'atok</i> es tøkellètes (491)	...mykeppen az <i>thy</i> <i>mennyey</i> <i>atyatok</i> es tekellètes (369)
6: 32	Scit enim Pater vester, quia...	...mezt <i>tugga tü</i> <i>mèññèi</i> <i>a'atok</i> hog... (13ra)	Mert <i>ti a'atok</i> <i>tuğa</i> · mert... (373)	Byzonyawal <i>twgya</i> az <i>ty menyey</i> <i>atyatok</i> , mert... (372)
15: 13	quam non plantavit Pater meus cælestis	...kit <i>nē</i> plantalt <i>èn meñnei a'am...</i> (21vb)	–	...kyt palantalt az <i>en menyey</i> <i>atyam...</i> ³ (401)

A legtöbbször a *regnum caelorum* fordításának esetében szerepel a *menny* szó: *menyeknek országa* (25 előfordulás). Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy e szerkezetben a birtokos jelző mindig *-nek* ragos.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
4: 17	appropinquavit enim regnum cælorum	...mezt èlközeleit nektek <i>mennècn^e</i> <i>o'zaga</i> (10rb)	–	...mert el közelget <i>menyeknek orzaga</i> (364)
5: 10	quoniam ipsorum est regnum cælorum	...mert <i>quec</i> <i>mèññècnèc o'zaga</i> (10vb)	...mert <i>ovek</i> <i>m e ñ ñ e k n e k</i> <i>orzaga</i> (412)	...mert <i>heweek</i> <i>menyeknek orzaga</i> (365)
11: 11	...qui autem mi- nor est in regno cælorum	...ki <i>ke· küllèb</i> <i>mèññècn^e o'zagaban</i> (17rb)	–	...ky <i>kedeg</i> <i>kyllèb menyeknek</i> <i>orzagaban</i> (386)

A *mennyország* szóösszetétel alakulására is találunk néhány példát a szövegekben. Háromszor a *mennyek(nek) országa* (*regni caelorum*) megfelelőjeként áll, mindegyik kódex használja egyszer ilyen jelentésben ebben az evangéliumban.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
13: 11	mysteria regni cælorum	<i>meñ o'zagnak</i> <i>titkia</i> (19rb)	–	<i>menyeknek orzaganak</i> <i>tytkyat</i> (393)
18: 3	...non intrabit in regnum cælorum	... <i>nē</i> <i>mèhèttecbè</i> <i>mèññècn^e o'zagaba</i> (23vb)	...be nem men- tek <i>meñ orzagba</i> (411)	...nem mentek be <i>me-</i> <i>nyeknek orzagaban</i> (409)
16: 19	Et tibi dabo claves regni cælorum. (...) erit ligatum et in cælis	<i>τ</i> <i>te nèked adom</i> <i>mèññèc o'zagānac</i> <i>kollat (...)</i> <i>megkötö'zöt lezèn</i> <i>mèññècbèn</i> es (22vb)	<i>Neked adom</i> <i>m e ñ ñ e k n e k</i> <i>kollat (...)</i> <i>kötö'zöt lezen</i> <i>meñben</i> es (400)	Es <i>te nek</i> <i>adom</i> <i>m e n y o r z a g h n a k</i> <i>kwczyth (...)</i> <i>meg kötezet lezen</i> <i>menyorzagban</i> es (405)
3: 2	appropinquavit enim regnum cælorum	<i>mezt èlközeleit</i> <i>mèññècnèc o'zaga</i> (9rb)	–	el közelghet <i>iftennek</i> <i>orzaga</i> (361)

³ A kódexben a tagadósó elmaradása feltehetően másolási hiba.

A JordK.-ben viszont olyankor is szerepel, amikor nem a *regnum caelorum* fordítódik, hanem csak a *caelis* áll a latinban (5: 12, 5: 34, 14: 19, 16: 19, 18: 18 kétszer, 18: 19, 19: 21, 22: 30, 23: 22). Ezekben az esetekben a MünchK. a pusztá *menny*-nyel fordít, a JordK.-ben általában ilyenkor jelenik meg a *mennyország*. Egyetlen esetben a *mennyek országa* helyett a JordK. az *istennek országá*-t használja (3:2).

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
14: 19	aspiciens in cælum benedixit	<i>meñbè tèkentuē m̃g</i> alda (21ra)	–	es <i>menyorzagra</i> tekeentwen, meg aldaa (399)
18: 18	erunt soluta et in cælo	megodozottac lezn ^e <i>mēñècbèn</i> es (24rb)	–	meg oldoztak leznek <i>menyorzagban</i> es (411)
22: 30	...sicut angeli Dei in cælo	...mikent <i>meñbèn</i> iftènn ^e angali (28rb)	–	mykent iftennek angyaly <i>menyorzagban</i> (425)

Az *evangelium/verbum regni* fordítása esetében a MünchK. következetesen az *országnak* szót használja, a JordK. ezekben az esetekben színesebb: *mennyei ígét*, *mennyei szent evangélium* és *mennyországnak* megoldásokkal dolgozik a fordító.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
9: 35	et prædicans Evangelium regni	<i>τ p̃dicaluā oʒagnac</i> <i>euāgelimat</i> (15vb)	–	<i>p r e d i c a l w a n</i> <i>m e n y o r f a g h n a k</i> <i>ewangelimat</i> (381)
13: 19	Omnis qui audit verbum regni	Menden ki hal'ta az <i>oʒagnac ígeiét</i> ... (19va)	–	Mynden ky hallya az <i>meney ygheet</i> ... (394)
24:14	Et prædicabitur hoc Evangelium regni	Es p̃dicaltat ⁱ az <i>oʒagnac</i> <i>ewāgelima</i> (29vb)	–	Es predicaltatyk az <i>menyey zent</i> <i>ewangeliom</i> (431)

Amikor a menny mint a földi, látható világ ellentéte jelenik meg, minden szövegben a *menny* szerepel.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
11: 25	Domine cæli et terræ	<i>meñnèc τ földn^e v2a</i> (17vb)	–	<i>mennek</i> es feldnek attya (387)
2 4 : 35-36	Cælum et terra transibunt (...) De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli caelorum...	<i>/meñ τ föld èlmulnac</i> (...) A napot ke· <i>τ</i> az időt fēnki nē tugga fem <i>mēn^e</i> angali... (30rb)	–	<i>Meny</i> es feld el mwlnak (...) Az napot kedeg es az horath fēnky nem thwgya, fem az <i>menyey</i> angyalok... (432)
28: 2	Angelus enim Do- mini descendit de cælo	V2nac angala zalla le <i>mēbōl</i> (35va)	<i>v r n a k</i> <i>a n g a l a</i> <i>ala zalla</i> <i>m e ñ b o l</i> (472)	yftennek angyala <i>menybōl</i> le zalla (450)

Két – úgy tűnik – nehezen fordítható helyen is megjelenik a *menny* szó. A Miatyánk *panem supersubstantialem* szófordulatát (6: 11) a MünchK. „Mi testi kenyerünk felett való kenyeret”-nek fordítja, a JordK. pedig *mennyei kenyér*-nek értelmezi. A *fulgur* ’vilámlás’ a MünchK.-ben *villamat*, a JordK.-ben viszont *mennyei dörgés* (24: 27). (A JordK. egyébként nem a fény-, hanem a hangjelenséget adja meg, ez azonban nincs összhangban az eredeti szöveggel, amely a hirtelenséget akarja szemléltetni.)

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
6: 11	Panem nostrum supersubstantialem	Mi tēti kenē2onc felet valo kēnē2ēt	–	My <i>mennyei</i> kynerwnket
24: 27	Sicut enim fulgur exit	Me2t mikent a <i>villamat</i> tamad	–	Mert mykeppen az <i>menyei dergees</i>

4.4. Az ég előfordulásai és jelentései. A leghétköznapiabb ’égbolt, levegőég’ jelentés fordításakor a Müncheni és Jordánszky-kódex esetében éles különbséget tapasztalunk. A MünchK. az „egy latin szónak egy magyar szó feleljen meg” elvnek megfelelően a *caelum* minden jelentésárnyalatát a *menny*-nyel adja vissza. A JordK. viszont az említett jelentés esetében az *ég* szót használja.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
1 6 : 2-4	Facto vespere dicitis : Serenum erit, rubicundum est enim cælum. Et mane : Hodie tempestas, rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli dijudicare nostis...	Estuē leuē ug mondo- tok / dē2hen9 ležēn me2t vē2hen9 a· <i>mēn</i> / 7 holual ma fe2gēteg / me2t 3omoro <i>mēn</i> fenlic / A3e2t <i>meñn</i> ^c žēme2et tuggatoc m̃gvala3tanotoc... (22va)	–	Estwe lewen azt mongatok: tyzta yd9 lezen, mert pirofl az <i>egh</i> es reghwel azt mongyatok: ma zeles idew lezen, mert az zomorw <i>egh</i> verhenywl. Mert ezenkeppen az <i>eghnek</i> hw zyneet meg thwgyatok yteelny... (404)
24:29- 30	...et stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum commovebuntur : et tunc parebit signum Filii hominis in cælo : et tunc plangent omnes tribus terræ : et videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli	...7 a· lillagoc le hulnac <i>meñ29l</i> / 7 a· mēñei iozagoc megindoltatnac Es tahat megtētic <i>meññēn</i> ēmbē2 fianac iēlenfēgē / 7 tahat li2nac mēd3 f9ldi nēžētec / 7 la2fāc ēmbē2nec fiat iqwen <i>meñn</i> ^c k9dibēn (30ra– 30rb)	–	...es az czillagok az <i>eghb9l</i> le hwlñak, es az menyei er9t[!] megh yndwltathnak. Es ottan ffel teczyk embernek ffyanak h̃w yegye az <i>eghen</i> ; es ottā fyrnya kezdnēk mynden ez ffeldy nemzetek, es megh lattyak embernek ffyat ywny az mēñey k9deghben (432)
24:31	a summis cælorum	<i>meñn</i> ^c magaffāgatol foguan (30rb)	–	<i>eghnek</i> magaffāthwl foghwa (432)

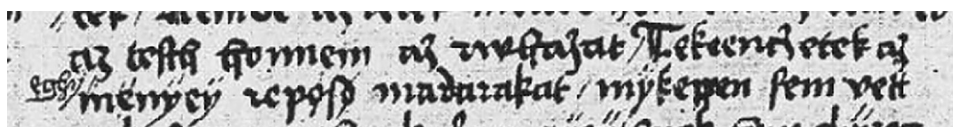
Ugyanez figyelhető meg a *volucres caeli* fordítása esetében is. Ezek a MünchK.-ben *mennyei repesők*-ként, a JordK.-ben pedig *égi madarak*-ként szerepelnek.

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
8: 20	Vulpes foveas habent, et volucres caeli nidos	Rauažacnac fikai vадnac / <i>τ mennèi zepèšocn^c</i> fēzkec (14rb)	–	Az rokaknak lykok vag”on, es az <i>eghy madaraknak</i> feezkők (376)
13: 32	volucres caeli veniant	<i>mēney zepèšoc iōyēn^c</i> (20ra)	–	az <i>eghy madarak</i> el yween (395)
13: 4	venerunt volucres caeli	iōtten ^c a- <i>meñnèi zepèšoc</i> (19rb)	–	az <i>madarak</i> [!] el ywenek (392)

A DöbrK. egy ilyen szöveghelyet tartalmaz, amelyben a MünchK.-féle *mennyeeknek repesői* szerepel (6: 26). Ugyanennél az első előfordulásnál a JordK.-ben pedig egy javítás eredményeként „hibrid alakulatot” találunk: „égi mennyei repöső madarak” áll a szövegben, mégpedig az *égi* utólagos betoldásának következményeként.

1. ábra

Betoldás a JordK.-ben (371)

Locus	Vulgata	MünchK.	DöbrK.	JordK.
6: 26	Respiciite volatilia caeli	Laffatoc a <i>meñney zepèšokèt</i> (12vb)	Nezietek <i>mennek repesit</i> (373)	Tekeenczetek az <i>eghy mennyey repöső madarakat</i> (371)

Ezt a helyet KÁROLY SÁNDOR is idézi tanulmányában (1956: 264), amelyben olyan nyomokat gyűjtött össze, amelyek azt bizonyítják, hogy a JordK. fordítója ismerte és használta a másik bibliafordítási vonalat is. Az egyezés véletlenszerű, tehát a többi előfordulás esetében nem tapasztaljuk. A szokatlanul hosszú, vegyes alakulat feltehetően egy másolási hiba, mely mögé több forgatókönyv is elképzelhető. Az egyik lehetséges, hogy a másolóra valamilyen írott vagy szóbeli hagyomány hatott, így az első előforduláskor nem a fordító által használt *égi madarak*-at kezdte el leírni, hanem a valahonnan visszacsengő *mennyei repesők*-et, amit aztán korrigált, és a későbbiekben pontosan másolt. Felmerülhetne még, hogy eredetileg a fordító változata lett volna a *mennyei repesők*, amiket a másoló viszont következetesen lecserélt, mivel azonban ez az ’égbolt’ ég-ként való, már említett jelölésével nem egyezne, kevésbé valószínű.

5. Következtetések, további tervek, lehetőségek. Ma már közhely, de a vizsgálat is jól mutatja, hogy mennyire megkönnyíti a (célzott) anyaggyűjtést, ha van egy erre alkalmas eszközünk, jelen esetben egy párhuzamos változatokat feldolgozó kereső(kezdemény). A *caelum* fordításai kapcsán viszonylag jól és plasztikusan mutathatók be a korai bibliafordítások tipikus kérdései: az élőszóbeli hagyomány jelenléte (pl. a *mennyei atya* és a *menny-*

ország esetében), egymásra hatások és a külön utak kérdése vagy minták követése. A vizsgálat kapcsán önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a többi evangéliumra (vagy az ún. Huszita biblia többi kódexére kiterjesztve) az anyaggyűjtést, vajon hasonló eredményeket kapnánk-e? Ahogy a bevezetőben is említettem, a nyelvi rendszer más szintjein is végzett több hasonló vizsgálat összefüggései nyomán pedig az ómagyar fordítási technikákkal, hagyományokkal és gyakorlatokkal kapcsolatban remélhetőleg nagyobb mérvű következtetéseket is megfogalmazhatunk majd.

Hivatkozott irodalom

- ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA szerk. 1995. *Döbrentei-kódex 1508*. Régi Magyar Kódexek 19. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BiblLex. = HERBERT HAAG 1989. *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest.
- KÁROLY SÁNDOR 1956. A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz. *Nyelvtudományi Közlemények* 57: 260–268
- KÁROLY SÁNDOR 1972. A huszitizmus és a magyar bibliafordítás. A Müncheni Kódex új magyar kiadása alkalmából. *Létünk* 2: 81–90.
- MÉSZÖLY GEDEON 1917. Legrégibb bibliafordítóinkról. *Magyar Nyelv* 13: 35–44, 71–83.
- NYÍRI ANTAL szerk. 1971. *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Codices Hungarici 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZILY KÁLMÁN 1912. A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. *Magyar Nyelv* 8: 49–54.
- TARNAI ANDOR 1981. Szóbeliség – latinság – írásbeliség. In: TARNAI ANDOR – CSETRI LAJOS, *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 11–26.
- TARNAI ANDOR 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TOLDY FERENC – VOLF GYÖRGY 1888. *Régi magyar nyelvemlékek V. A Jordánszky-codex bibliafordítása*. Budapest.

“Look at the birds of the air...”

The words *menny* ‘heaven’ and *ég* ‘sky’ in Old Hungarian translations of the Bible

This paper discusses an issue of translation technique in Old Hungarian translations of the Bible: the occurrence, use, and differences of *menny* ‘heaven’ vs. *ég* ‘sky’ as Hungarian equivalents of Latin *caelum*. The corpus of study involves translations of the Gospel of Matthew in the Munich Codex, the Döbrentei Codex, and the Jordánszky Codex. The author presents the meanings of these words and the various solutions in the texts, providing some contribution to the scholarly discourse concerning the relationships across the individual translations.

Keywords: Old Hungarian, Bible translations, translation techniques, *menny* ‘heaven’, *ég* ‘sky’, *caelum* ‘heaven/sky’.

P. KOCSIS RÉKA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem